

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון תשע"ט

כרך 1

עורכים:

פרופ' משה צפור
פרופ' אהרן מונדשיין
ד"ר אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אורציון ברתנא
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
פרופ' שמיר יונה
פרופ' אהרן ממן
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשע"ט 2019
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@macam.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
9	דבר המערכת
13	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | מקרא ופרשנותו

17	חוקי השמיטה בתורה בראי תרגום השבעים	משה צפור
37	מרד אהוד בן גרא ומציאותו של הר אפרים בעבר הירדן המזרחי	גבריאל ברזילי
51	"אם את עושה דל"ת רי"ש - מחריב את כל העולם" הערות לנוסחו של עמוס ה, יא ולפרשנות הערבית-היהודית עליו	יאיר צורן
55	'מושך עצמו ואחר עמו' בפירושו של הרב יוסף חיון	יוחנן קאפח

שער שני | חינוך

71	מה בין מנהיגות בצבא למנהיגות בהוראה	אליסיה גרינבנק ואיריס טמסוט
81	הערכת הקבוצה במעבדת המדעים בבית הספר	אילה רביב ואסתר אפללו
103	"ללכת עם האמת הפנימית שלי" סיפורי חיים של גננות - אשנב לתהליכי הבניית זהות מקצועית	ליאת מירב
137	תוקפנות בגן הילדים הברלי מגדר ומגזר	רינת כספי

שער שלישי | מוזיקה, ספרות ואמנות

155	האידיאות של בית המלוכה האירופאי באורטוריות העוסקות בבית המלוכה התנ"כי	אפרת בוכריס
185	קריאה סטרוקטורלית בשירתו המיתית של ק.א. ברתיני	רבקה קרוש
201	שימוש בחומרים תיעודיים באמנות עכשווית המתמודדת עם השואה (2005-2015)	רחלי ברגר
219	מהטלאי הצהוב אל הרגל: מסע אמנותי בין כוכבים וסמלים ביצירתה של האמנית סבינה סער	לאה מזור

שער רביעי | חינוך גופני ובריאות

239	קפיצה לגובה בסגנון מספרת	מירי שחף
263	גורמים ומניעה של טביעת ילדים ובני נוער במדינת ישראל / מאמר דעה	סיגלית אבוהצירא ודניאל מורן
277	היפגעות ילדים בישראל: השוואה בין ילדים ערבים ויהודים / מאמר דעה	סהאם אבו עביד ודניאל מורן

מחברי המאמרים

סיגל אבוחצירא

סטודנטית לתואר שלישי, בית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
sigal00000@gmail.com

סהאם אבו עביד

סטודנטית לתואר שלישי, בית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
sehamm1992@gmail.com

פרופ' אסתר אפללו

חוג למדעים וראשת רשות המחקר במכללת חמדת הדרום
ester@hemdat.ac.il

ד"ר אפרת בוכריס

חוג לתנ"ך והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
efratb@neto.net.il

ד"ר רחלי ברגר

חוג לאומנות, המכללה האקדמית לחינוך תלפיות; עמיתת שפיגל, המכון לחקר השואה ע"ש פינקלר, אוניברסיטת בר אילן; החוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
berger.rach1@gmail.com

ד"ר גבריאל ברזילי

חוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון ומרכז יעקב הרצוג ללימודי יהדות
barzilg@gmail.com

ד"ר אליסיה גרינבנק

ראשת החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; החוג לחינוך וחברה והתוכנית לתואר השני בייעוץ ארגוני למוסדות חינוך, הקריה האקדמית אונו
alicia2@netvision.net.il

איריס טמסוט

מפתחת תוכניות בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, משרד החינוך
iris20081@walla.com

ד"ר רינת כספי

ראשת החוג לגיל הרך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
rinatc10@gmail.com

פרופ' דניאל מורן

פרופסור מן המניין, המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל
dani.moran@sheba.health.gov.il

ד"ר לאה מזור

חוג למקרא, האוניברסיטה העברית בירושלים
mazor.lea@gmail.com

ד"ר לiat מירב

חוג לגיל הרך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
liatmayrav@gmail.com

יאיר צורן

חוקר פרשנות המקרא הערבית-יהודית בימי הביניים
zorantirgumim@gmail.com

פרופ' משה צפור

פרופסור מן המניין (בדימוס) במחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן; ראש החוג לתנ"ך
וראש התוכנית לתואר שני בתנ"ך במכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
moshezi1934@gmail.com

ד"ר יוחנן קאפח

חוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; דיקן הסטודנטים, מכללת
אורות ישראל
ykapah@gmail.com

ד"ר רבקה קדוש

חוג לספרות, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
rivkkad@gmail.com

ד"ר אילה רביב

חוג למדעים, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון ומכללת חמדת הדרום
ayalaraviv1@gmail.com

ד"ר מירי שחף

חוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
mirile@washingtton.ac.il

תוקפנות בגן הילדים הבדלי מגדר ומגזר

רינת כספי

תקציר

תופעת התוקפנות הולכת ומתרחבת בשנים האחרונות (Huising & Monks, 2018) במסגרות החינוכיות בכלל ובמסגרת הגן בפרט. חוקרים טוענים כי התנהגות תוקפנית מתפתחת כבר בשנים הראשונות לחיי הילד, והדפוס האלים מתבסס סביב גיל שמונה. מכאן שישנה חשיבות רבה לאיתור הגורמים שעשויים להוביל לתוקפנות כבר בגיל צעיר, במטרה למגר את התופעה בגילים מאוחרים יותר בבית הספר (Gower, Lingras, Mathieson, Kawabata & Crick, 2014; Ntouka, 2017). מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון אילו גורמי רקע עשויים להיות קשורים להתנהגות תוקפנית בקרב ילדי גן. המדגם כלל 200 ילדי גן, שעליהם מולאו שאלוני דירוג רמת תוקפנות של בונדיז (2000) על ידי הגננות בגני הילדים. מן הממצאים עולה כי ילדים המתחנכים במסגרות של חינוך ממלכתי-דתי מגלים פחות תוקפנות פיזית בהשוואה לילדים המתחנכים במסגרות של חינוך הממלכתי. נוסף על כך, מהמחקר עולה כי בנות, בעיקר במסגרות של חינוך ממלכתי, מגלות תוקפנות מילולית גבוהה יותר בהשוואה לבנים בחינוך הממלכתי וילידים (בנים ובנות) בחינוך הממלכתי-דתי. עוד נמצא כי ילדים בכורים מראים תוקפנות פיזית גבוהה יותר, וכן ככל שלילדים יש יותר אחים, כך הם מראים פחות תוקפנות פיזית ומילולית. ממצאי המחקר הן חידוש בהקשר של מגזר, ומוסכרים בהקשר של חינוך לערכים יהודיים בגן הילדים הממלכתי-דתי. הממצאים מצביעים על הצורך במחקרים נוספים בגילאי הגן שישפכו אור על הגורמים המשפיעים על תוקפנות בגילאים צעירים, ובפיתוח תוכניות התערבותיות להתמודדות עם התופעה.

תאריכים: תוקפנות מילולית, תוקפנות פיזית, גן הילדים, מגדר, חינוך ממלכתי-דתי.

מבוא

תופעת התוקפנות במסגרות בבתי ספר ובגני הילדים הולכת ומתרחבת בשנים האחרונות (רוח משרד החינוך, 2016; Makin-Byrd & Bierman, 2013; Huitsing & Monks, 2018). מחקרים שונים הראו שתוקפנות קשורה למגוון תחומי חיים. התוקפנות בשנים הראשונות לחיי הילד נמצאה קשורה להישגים נמוכים ולחוסר מוכנות לבית הספר (Bub, McCartney) יותר, התוקפנות מנבאת יכולת ויסות רגשית נמוכה, התנהגות אימפולסיבית, הישגים לימודיים נמוכים, נשירה מבית הספר, וכן קשיים חברתיים המתבטאים במיומנויות חברתיות נמוכות ובהיעדר חברויות מעמיקות (Campbell, Spieker, Burchinal & Poe, 2006; Reef, Diamantopoulou, van Meurs, Verhulst, & van der Ende, 2011). זיהוי מוקדם של הגורמים שמובילים לתוקפנות עשויים לאפשר טיפול והתערבות מוקדמת בתופעה ובכך לסייע בצמצומה (Hendriks, Bartels, Colins & Finkenauer, 2018; Makin-Byrd & Bierman, 2013).

חוקרים מאמינים שהתנהגות תוקפנית מתפתחת כבר בשנים הראשונות לחיי הילד, והדפוס האלים מתבסס סביב גיל שמונה. ילדים שמראים סימני תוקפנות בגיל צעיר (ארבע עד שבע), ימשיכו להשתמש בתוקפנות גם בגילאים מאוחרים יותר, מכאן שישנה חשיבות רבה לאתר את הגורמים שעשויים להוביל לתוקפנות כבר בגיל צעיר, במטרה למגר את התופעה בגילאים מאוחרים יותר בבית הספר (רוזנטל, גת וצור, 2012; Barker et al., 2008; Huitsing & Monks, 2018; Ntouka, 2017). מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון אילו גורמי רקע עשויים להיות קשורים להתנהגות תוקפנית בקרב ילדי גן.

תוקפנות בגיל הרך

בספרות המחקרית ישנם מספר חלוקות לסוגי תוקפנות (Brugman et al., 2015; Walker, Bowen & Brown, 2013), כאשר בגיל הילדות המוקדמת ההתייחסות היא בעיקר לשני סוגים מרכזיים. הראשון: תוקפנות פיזית כגון בעיטות ונשיכות. השני: תוקפנות מילולית כגון העלבות, קללות וצעקות (Berk, 2006).

בגיל צעיר הניצנים הראשונים של התוקפנות נקראים תוקפנות אינסטרומנטלית. מטרת סוג זה של תוקפנות היא לנסות להשיג חפץ או תשומת לב מהמבוגר באמצעות תוקפנות פיזית או מילולית. בסוג זה של תוקפנות אין כוונה לפגוע באחר, אלא המטרה היא השגת צרכים אישיים עבור הילד (Zhang et al., 2019). בשונה מתוקפנות אינסטרומנטלית, מטרתה של תוקפנות עוינת היא לגרום נזק (פיזי או נפשי) לאדם אחר או לחפצים (תדהר, 2003; Tremblay, 2000).

סימנים ראשונים לתוקפנות פיזית ניתן לראות כבר לקראת סוף השנה הראשונה לחיי הילד.

תוקפנות זו עולה עם הזמן והולכת ופוחתת עד גיל שלוש-ארבע (Alink et al., 2006; Côté, Vaillancourt, Barker, Nagin & Tremblay, 2007; Owens & Shaw, 2003). בגיל שלוש-ארבע התוקפנות הפיזית מתחילה להתחלף בתוקפנות מילולית. ככל הנראה, הירידה בשכיחות התוקפנות הפיזית בשלב זה נובעת ממספר שינויים שחלים בגיל זה. ראשית, הילד כבר יכול להביע את רצונותיו והתנגדותו באמצעים מילוליים, וכישורי השכנוע שלו מאפשרים לו להשיג את מטרותיו גם ללא תוקפנות פיזית (Côté et al., 2007; Hoffman, 2000). כמו כן, יכולת הוויסות העצמית טובה יותר ומאפשרת לילד להרגיע את כעסו (Hoffman, 2000). לפיכך, תוקפנות פיזית היא תופעה שכיחה ונורמטיבית בגיל הילדות המוקדם, ועל פי רוב עוברת מעצמה ואינה מהווה סיבה לדאגה. עם זאת, כאשר התוקפנות הפיזית גבוהה וממשיכה גם אחרי גיל שלוש-ארבע, היא מהווה "נורת אזהרה" ומחייבת טיפול והתערבות (רוזנטל ועמיתיה, 2012; 2014; Gower et al., 2014).

ישנם גורמי סיכון רבים שעשויים לתרום להתנהגות תוקפנית, וניתן לחלק אותם לשתי קבוצות מרכזיות: גורמים אישיותיים והתנהגותיים לעומת גורמים סביבתיים. דוגמאות לגורמים אישיותיים והתנהגותיים: תכונות טמפרמנט (Sanson, Smart, Prior, & Oberklaid, 1993); אינטליגנציה מילולית נמוכה (Shaw, Vondra, Hommerding, Keenan, & Dunn, 1994); היפראקטיביות (Farrington, 2019; Farrington, 1989, 2019), הערכה עצמית נמוכה (Garofalo, Holden, Zeigler-Hill & Velotti, 2016), רמות גבוהות של קורטז'ול בדם (Reinecke, 2011), מגדר (Sultana, & Latif, 2013), עיבוד לקוי של מידע חברתי (Crick & Dodge, 1994) ותיאוריית ה-MIND (Renouf et al., 2010). דוגמאות לגורמים סביבתיים שעשויים לתרום להתנהגות תוקפנית: שימוש במשחקי מחשב אלימים (Hay et al., 2018), צפייה בתוכניות אלימות (Zhang et al., 2019), שכונת מגורים, חברים ומאפיינים משפחתיים שונים (Hong & Espelage, 2012; Jain, 2017; Meldrum, Verhoeven, Junger, van), אקן & דקוביץ (Aken & Deković, 2018; Ntouka, 2017; Wang, Deveaux, Li, Marshall, Chen & Stanton, 2014; Yingling & Bell, 2016).

השפעת גורמים סביבתיים על מידת התוקפנות

פרינגוט (Farrington, 1989) עקב אחרי ילדים מגיל שמונה במשך 25 שנים, ומצא מספר גורמים שמנבאים את רמת התוקפנות והאלימות של ילדים. בין הגורמים שנמצאו: חסך כלכלי, משפחה גדולה, עבריינות במשפחה, הורות מזניחה או הורות סמכותית נוקשה, פיקוח הורי גרוע, וכן כישלון בבית הספר הנובע מהישגים לימודיים נמוכים וחוסר מעורבות של ההורים. תוצאות דומות נמצאו במחקר נוסף שלו, שנערך על ילדים ובוגרים מגיל שמונה עד גיל 61 לגבי ההשפעה של משפחה מזניחה ומשמעת הורית נוקשה כגורמים הקשורים למידת התוקפנות (Farrington, 2019).

אחד הגורמים שעשוי להוביל להתנהגות תוקפנית בקרב ילדים הוא דינמיקה משפחתית אגרסיבית בין הורים לילדיהם. ילדים שנחשפים לדפוס התנהגות אגרסיבי במשפחתם

(למשל פתרון קונפליקטים בדרכי אלימות), מאמצים דפוס התנהגות זה ולומדים לפתור בעיות בין-אישיות עם חבריהם ועם מבוגרים אחרים באמצעים אלימים (Kokanović & Opić, 2018; Makin-Byrd & Bierman, 2013). יותר מזה, בגילאים צעירים לדינמיקה משפחתית אגרסיבית יש השפעה נרחבת במיוחד, מאחר שבשלב זה הילדים לומדים ומפנימים מהסביבה מודלים לפתרון בעיות בין-אישיות (Dutton 2007a, 2007b).

מבנה המשפחה

קיימים מעט מאוד מחקרים שבחנו את הקשר בין סדר לידה לרמת התוקפנות של הילדים. במחקר שנערך בקרב סטודנטים נמצא כי ילדים בכורים אלימים פחות בהשוואה לילדים צעירים (Sultana & Latif, 2013). לעומת זאת, ממחקרים שנערכו על ילדים צעירים יותר (בגילאי בית הספר), עלה כי בכורים הראו התנהגויות אלימות יותר וחרדה גבוהה יותר בהשוואה לילדים הצעירים במשפחה (Lahey, Hammer, Crumrine & Forehand, 1980). במחקר אחר נמצא כי בקרב ילדים בכורים היריבות נפוצה יותר וכך גם הבעיות הלימודיות והאישיות, בהשוואה לילדים צעירים יותר במשפחה (Sharma, 1987).

הקשר בין גודל המשפחה לרמת התוקפנות נבדק במחקרים מועטים, בהם נמצאה תמימות דעים לגבי ילדים בגיל ההתבגרות ובגיל מאוחר יותר. במחקרים אלו נמצא כי תוקפנות ועבריינות נפוצה יותר בקרב משפחות גדולות (Farrington, 1989, 2019; June, 2010); (Tippett & Wolke, 2015). תוצאות הפוכות נמצאו לגבי ילדים בגילאים צעירים. במחקר אורך שעקב אחרי ילדים מגיל שנתיים עד גיל עשר נמצא כי מספר האחים במשפחה מנבא את מידת התוקפנות העקיפה בקרב ילדים בגילאי עשר, בעיקר בקרב בנות. ככל שיש יותר אחים במשפחה, מידת התוקפנות העקיפה יורדת (Vaillancourt et al., 2007).

הזרם הדתי שבו גדל הילד עשוי אף הוא להשפיע על רמת התוקפנות של הילד.

חינוך דתי

יש הוגים בני זמננו שמייחסים את הקשיים בחינוך, העלייה באלימות וחוסר הכבוד למורים והורים להתרופפות האמונה באל והתרחקות מדרך החינוך שמבוססת על השורשים היהודיים (כהן, 2010). החינוך הדתי מיסודו כולל בתוכו מצוות וערכים שמעודדים את הילד לדחות סיפוקים מגיל צעיר, לווסת את התנהגותו ולגלות סובלנות ואחריות כלפי האחר. דוגמאות לכך ניתן לראות למשל בהקניית ערכים של סובלנות ואיפוק: "איזהו הגיבור הכובש את יצרו" (פרקי אבות, ד, א), היכולת לשלוט על דחפיו של האדם ורגשותיו נחשבת ביהדות כגבורה גדולה יותר מכיבוש מבצרים והכנעת יריבים (חקק, 2009); בקיום מצוות שבין אדם לחברו: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא, יט, יח), "המלבין פני חברו ברבים... אין לו חלק לעולם הבא" (פרקי אבות, ג, יא); ובערכים של ערבות הדדית ועזרה לזולת (כהן, 2010).

הבדלים מגדריים ברמת התוקפנות

כרוב המחקרים שבחנו הבדלים מגדריים בתוקפנות באופן כללי, נמצא כי בגילאי בית הספר בנים תוקפניים במידה רבה יותר מאשר בנות (Miller, Vaillancourt & Boyle, 2000; Tapper & Boulton, 2009). לעומת זאת, מחקרים שבחנו תוקפנות עקיפה, כגון חרם, הפצת שקרים או שמועות, נמצא כי בנות משתמשות יותר בתוקפנות עקיפה בהשוואה לבנים (Björkqvist, Lagerspetz & Kaukianinen, 1992; Crick, Casas, & Ku, 1999; Crick & Grotpeter, 1995). תוצאות אלו התקבלו במחקרים בקרב ילדים בגילאי הגן (Côté et al., 2007), בגילאי בית ספר יסודי (Tapper & Boulton, 2004), בקרב מתבגרים (Owensn, Daly & Phillip, 2015) וסטודנטים (Sultana & Latif, 2013). תוצאות דומות התקבלו במחקר מטה-אנליזה שסקר 148 מחקרים בתחום, החוקרים הגיעו למסקנה שבנים מראים תוקפנות פיזית גבוהה יותר, בעוד שבנות משתמשות בתוקפנות עקיפה במידה רבה יותר (Card, Stucky, Sawalani & Little, 2008). לגבי תוקפנות מילולית הדעות חלוקות, ישנם מחקרים שמצאו כי בנים משתמשים בתוקפנות זו במידה רבה יותר מבנות (Tapper & Boulton, 2000), מנגד במחקרים אחרים נמצא כי מידת השימוש בסוג זה של תוקפנות שווה בקרב שני המינים (Björkqvist, 2018).

בעוד שמחקרים לגבי ילדים בבית ספר יסודי ומתבגרים מראים הבדלי מגדר ברורים, במחקרים שבהם נבדקו ילדים בגילאי הגן הממצאים סותרים. לדעת חוקרים אחרים, בקרב ילדים צעירים בגילאי שנתיים-שלוש ובגילאי שלוש עד שש בנים מראים סימני תוקפנות גבוהים יותר בהשוואה לבנות (Alink et al., 2006; Camodeca, Caravit & Coppola, 2015; Yektatalab, Alipour, Edraki & Tavakoli, 2015). לעומתם, חוקרים אחרים לא מצאו הבדלים בין בנים לבנות במידת התוקפנות בגיל צעיר (Coie & Dodge, 1998; Spilt, 2010; Koomen, Thijs, Stoel & Van der Leij, 2010). אם כן, ניתן לראות כי ההבדלים ברמת תוקפנות בקרב ילדים ממגדר שונה אינם חד-משמעיים ותלויים במידה רבה בסוג התוקפנות הנבדקת ובגיל הנבדקים (Tapper & Boulton, 2004).

ניתן לסכם ולראות כי נושא התוקפנות במסגרות חינוכיות אינו יורד מסדר היום. השלכותיה של התוקפנות ניכרות בכל תחומי החיים, וילד שמגלה סימני תוקפנות בגיל צעיר ימשיך ככל הנראה להיות תוקפן גם בגילאים מאוחרים יותר (אם לא יחול שינוי בעקבות התערבות בנושא). מאחר שהשורשים של התוקפנות מופיעים כבר בגילאים מוקדמים, עוד לפני כניסתו של הילד לבית הספר ומתקבעים סביב גיל שמונה, חשוב מאוד לאתר את הגורמים שעשויים להוביל להתנהגות תוקפנית ולהתערב בשלב מוקדם ככל האפשר. ישנם מגוון גורמים שנמצאו כקשורים להתנהגות תוקפנית, מרביתם נבחנו בגילאי בית הספר. במחקר הנוכחי נעשה ניסיון לבחון גורמי רקע שונים שעשויים להשפיע על מידת התוקפנות בגילאים מוקדמים יותר, בגן הילדים. מכאן הועלו שלוש השערות מחקר מרכזיות:

1. ילדים המתחנכים בגן ממלכתי-דתי יגלו פחות סימני תוקפנות (פיזית ומילולית) בהשוואה לילדים המתחנכים בגנים ממלכתיים.

2. בנות יגלו תוקפנות מילולית גבוהה יותר בהשוואה לבנים, ובנים יגלו תוקפנות פיזית גבוהה יותר בהשוואה לבנות.
 3. מבנה המשפחה (סדר לידה, גודל המשפחה) ימצא קשור לרמת התוקפנות.
- כמו כן תבחן השאלה אילו מבין משתני הרקע (סדר לידה, גודל המשפחה, השכלת הורים, מגדר הילד ומגזר) ינבאו את התוקפנות הפיזית והמילולית.

מתודולוגיה

המשתתפים

במדגם השתתפו 200 ילדי גן טרום-חובה וחובה (98 בנות ו-102 בנים) ממספר ערים ברחבי הארץ וממגזרים שונים (60% בגנים ממלכתיים-דתיים ו-40% בגנים ממלכתיים). רובם היו ילדי הארץ (98%) וילדים להורים נשואים (88.5%). 4% מהילדים אוכחנו עם לקות. הגיל הממוצע של הילדים היה חמש שנים (44%), $M=5.13$ $SD=0.77$. מהילדים בכורים, 18.5% מהילדים אמצעיים ו-37.5% הם הילדים הצעירים ביותר במשפחה. טווח האחים במשפחה נע בין 0-6 ($M=2.50$ $SD=1.17$). 66% מהאימהות ו-93.5% מהאבות עובדים במשרה מלאה. 26.5% מהאימהות ו-4.5% מהאבות עובדים במשרה חלקית. 42.8% מהאבות ו-39.6% מהאימהות נמצאים במהלך תואר ראשון או בעלי תואר אקדמי, מספר שנות ההשכלה הממוצעת הייתה דומה בקרב אבות ($M=13.47$ $SD=1.67$) ואימהות ($M=13.44$ $SD=1.76$).

כלי המחקר והליך

במחקר נעשה שימוש בשאלון מידת תוקפנות בגן של בונדיו (2000). השאלון מורכב משאלות לגבי רמת תוקפנות פיזית ומילולית. בכל פריט הגננת צריכה לדרג את רמת התוקפנות של הילד מ-1 עד 10. כאשר 1 מבטא היעדר רמת תוקפנות ו-10 מבטא רמת תוקפנות גבוהה. בשאלון המקורי דווח על תוקף ומהימנות של הסכמה בין שופטים של 82%. השאלון המקורי כלל רק שני פרטים והחוקרת השתמשה בדוגמאות על מנת לסייע לגננת להחליט לגבי כל פריט מה הניקוד המתאים עבור כל נבדק. במחקר הנוכחי נעשתה הרחבה לשאלון והגננת התבקשה לדרג שישה פרטים לגבי תוקפנות פיזית, כגון באיזו מידה הילד מכה, דוחף, בועט, ושלושה פרטים לגבי תוקפנות מילולית, כגון באיזו מידה הילד מקלל, מעליב, צועק. במחקר הנוכחי התקבלה מהימנות אלפא של קרוניכך לתוקפנות פיזית 0.87 ולתוקפנות מילולית 0.75. עוזרי המחקר נפגשו עם הגננות, שהתבקשו למלא שאלונים אנונימיים הכוללים משתני רקע ונתונים לגבי רמת התוקפנות על כל ילד שהוריו הביעו את הסכמתם להשתתף במחקר.

ממצאים

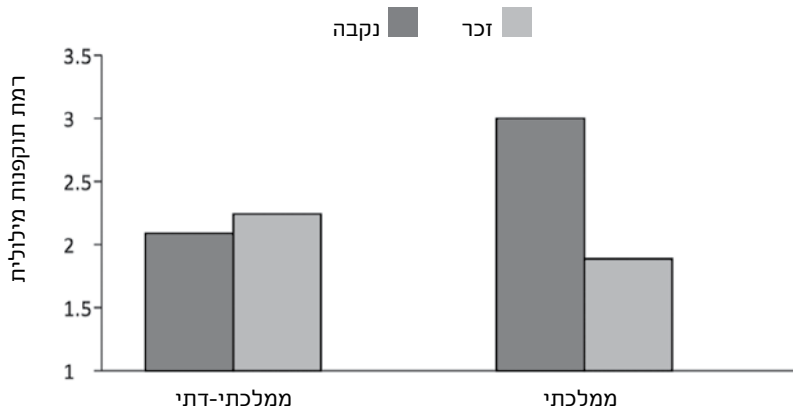
מטרת המחקר הראשונה הייתה לבחון האם ילדים שמתחנכים בגנים ממלכתיים-דתיים יגלו רמת תוקפנות נמוכה יותר בהשוואה לילדים המתחנכים בגנים ממלכתיים, והאם מידת השימוש בתוקפנות שונה בקרב ילדים ממגדר שונה. נערכו ניתוחי מנובה דו-כיווניים, ומתוצאות הניתוח עולים הבדלים מובהקים במידת התוקפנות בין המגזר הדתי למגזר החילוני, $F(2,195) = 31.89, p < 0.001, \eta^2 = 0.25$. הבדלים אלו נובעים בעיקר מהמדר של התוקפנות הפיזית, $F(1,196) = 50.05, p < 0.001, \eta^2 = 0.20$. ילדים שמתחנכים במגזר הממלכתי-דתי גילו פחות תוקפנות פיזית בהשוואה לילדים המתחנכים במגזר הממלכתי, מכאן שהשערת המחקר הראשונה אוששה. כמו כן, בניית נמצאו הבדלים מובהקים בין בנים לבנות במידת התוקפנות, $F(2,195) = 10.58, p < 0.001, \eta^2 = 0.10$. הבדלים אלו נובעים בעיקר מהמדר של התוקפנות המילולית, $F(1,196) = 4.77, p < 0.001, \eta^2 = 0.03$. בנות מגלות תוקפנות מילולית גבוהה יותר בהשוואה לבנים, מכאן שהשערת המחקר השנייה אוששה לגבי התוקפנות המילולית אך לא אוששה לגבי התוקפנות הפיזית (לוח 1).

לוח 1

מומצעים וסטיות תקן של רמת התוקפנות הפיזית והמילולית בחלוקה לפי מגזר ומגדר

תוקפנות מילולית		תוקפנות פיזית		N	סוג תוקפנות
SD	M	SD	M		
מגזר					
.440	3.36	0.47	3.52	79	ממלכתי
.59	2.220	.45	2.49 0	121	ממלכתי-דתי
מגדר					
.440	3.36	.47	3.52 0	102	בנים
.59	2.220	.45	2.49 0	98	בנות

בנוסף, התקבלה אינטראקציה מובהקת בין מגזר למגזר ברמת התוקפנות המילולית, $F(1,196) = 8.32, p < 0.01, \eta^2 = 0.04$. מניתוחי המשך עולה כי לא נמצאו הבדלים מובהקים במידת התוקפנות המילולית בקרב בנים המתחנכים בגן דתי בהשוואה לגן ממלכתי $t(100) = 1.11, p > 0.05$. לעומת זאת, בקרב בנות מידת התוקפנות המילולית הייתה גבוהה יותר בחינוך ממלכתי בהשוואה לחינוך הממלכתי-דתי, $t(96) = 3.06, p < 0.01$. כמו כן, בחינוך הממלכתי-דתי לא נמצאו הבדלים בין בנים לבנות במידת התוקפנות המילולית, $t(119) = 0.52, p > 0.05$, בעוד שבקרב ילדים בחינוך הממלכתי בנות מראות תוקפנות מילולית גבוהה יותר בהשוואה לבנים, $t(77) = 3.82, p < 0.001$ (תרשים 1).

תרשים 1: הבדלי מגדר ברמת התוקפנות המילולית במגזרים השונים

מכאן שילדים המתחנכים בחינוך ממלכתי-דתי מראים פחות תוקפנות פיזית בהשוואה לילדים המתחנכים בחינוך ממלכתי. בקרב בנות בחינוך הממלכתי, רמת התוקפנות המילולית היא הגבוהה ביותר בהשוואה לבנים מהחינוך הממלכתי ולבנים ובנות מהחינוך הממלכתי-דתי.

בשלב הבא נבחנו הקשרים בין מבנה המשפחה (סדר לידה, גודל המשפחה) לבין רמת התוקפנות. ממתאמי ספירמן עולה כי נמצאו קשרים שליליים מובהקים בין מספר אחים למידת התוקפנות הפיזית ($r(200) = -0.21, p < 0.01$) והמילולית ($r(200) = -0.15, p < 0.05$). כלומר, השערת המחקר השלישית אוששה: ככל שלילד מספר אחים רב יותר, כך מידת התוקפנות הפיזית והמילולית שלו נמוכה יותר.

נמצא קשר שלילי מובהק בין סדר לידה לבין מידת התוקפנות הפיזית ($r(200) = -0.15, p < 0.05$), אך לא נמצא קשר מובהק לגבי מידת התוקפנות המילולית ($r(200) = -0.06, p > 0.05$). כלומר, ככל שהילד צעיר יותר בסדר הלידה, רמת התוקפנות הפיזית שלו נמוכה יותר.

בשלב השלישי נבחנה השאלה אילו מבין משתני הרקע (סדר לידה, גודל המשפחה, השכלת הורים, מגדר הילד ומגזר) מנבאים את התוקפנות הפיזית והמילולית. לצורך כך נערכו ניתוחי רגרסיה בשיטת (Stepwise) לכל רמת תוקפנות בנפרד. המשתנה היחיד שנמצא מסביר באופן מובהק את רמת התוקפנות הפיזית היה מגזר. הוא הסביר 21% מהשונות במידת התוקפנות הפיזית, $F(1, 199) = 52.65, p < 0.001, \beta = 0.46$. ילדים המתחנכים במגזר הממלכתי מראים רמת תוקפנות פיזית גבוהה יותר בהשוואה לילדים מהמגזר הממלכתי-דתי. במידת התוקפנות המילולית, המשתנה היחיד שהסביר את השונות היה מגזר (3%), $F(1, 147) = 4.40, p < 0.05, \beta = 0.17$. בנות הראו תוקפנות מילולית גבוהה יותר בהשוואה לבנים.

דיון וסיכום

במחקר נבחנו הקשרים בין גורמי רקע שונים לבין מידת התוקפנות של ילדים בגיל הגן. מתוך המחקר עלו שני ממצאים מרכזיים: (א) ילדים המתחנכים במסגרות של החינוך הממלכתי-דתי מגלים פחות תוקפנות פיזית בהשוואה לילדים המתחנכים במסגרות של החינוך הממלכתי. (ב) בנות, בעיקר במסגרות של החינוך הממלכתי, מגלות תוקפנות מילולית גבוהה יותר בהשוואה לבנים בחינוך הממלכתי וילדים (בנים ובנות) בחינוך הממלכתי-דתי.

החינוך הממלכתי-דתי מושתת על ערכים ומצוות, ובהם כאלה השמים דגש על דחיית סיפוקים, ויסות ההתנהגות, אהבת האחר ונתינת כבוד לאחר, ועשיית מעשים של צדקה וסיוע לזולת (כהן, 2009). ערכים אלו שזורים בחייו של הילד עוד בהיותו פעוט (במשפחות דתיות) וטבועים עמוק בכל פעילות בעשייה החינוכית בגן. למשל, ערכים כגון שמירת השבת, ברכת המזון וכיבוש היצר, מעודדים לדחיית סיפוקים וויסות התנהגות. ילד שמצליח לדחות סיפוקים בגיל הרך (למשל לחכות לתורו כדי לשחק בצעצוע במקום "לחטוף" את הצעצוע), יגדל להיות ילד עם מיומנויות חברתיות טובות, שיפתור בעיות חברתיות בדרכי נועם ופחות בדרכים תוקפניות (Flook, Goldberg, Pinger & Davidson, 2015). גם היכולת לווסת את ההתנהגות היא אחת מהמיומנויות החשובות ליצירת קשרים חברתיים חיוביים ולמניעת תגובה אימפולסיבית במצבים חברתיים באמצעות תוקפנות מילולית או פיזית. יכולת זו נדרשת מהילד המתחנך בחינוך דתי באמצעות קיום מצוות, והצורך להתגבר על היצר מובא באמירות שונות ביהדות והוא הבסיס לוויסות התנהגות. לדוגמה ב'שולחן ערוך' (פרק א, א) נכתב: "יתגבר כארי לעמוד בכוקר לעבודת בוראו שיהא הוא מעורר השחר".

ערכים נוספים שמודגשים בחינוך הממלכתי-דתי הם קיום מצוות שכין אדם לחברו. מצוות אלו מסדירות את ההתנהגות החברתית הנדרשת בין בני האדם. דוגמאות לכך ניתן לראות במצווה "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא, יט, יח), בדבריו של הלל הזקן כשנדרש לתמצת את התורה כולה למשפט אחד: "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך", ובאמירה "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן של אש ואל ילכין פני חברו ברבים" (מסכת סוטה, דף י, עמ' ב). אמירה זו מדגישה את החשיבות של לא להעליב את האחר בנוכחות אנשים אחרים, עד כדי כך שעדיף לו לאדם להישרף באש מאשר להעליב מישהו אחר. אמירות אלו ועוד רבות אחרות מסכמות את עיקרי החינוך הדתי לגבי ההתנהגות המצופה בין בני האדם, ומעודדות לאהבת האחר, שמירה על כבודו והימנעות מפגיעה פיזית ומילולית באחר.

הממצא המרכזי השני, כפי שצויין לעיל, הוא התוקפנות המילולית הגבוהה שנמצאה בקרב בנות מהמגזר הממלכתי בהשוואה לקבוצות האחרות, בנים מהמגזר הממלכתי וילדים מהמגזר הממלכתי-דתי (בנים ובנות). ממצאים אלו מצטרפים לשורה של חוקרים שדעותיהם חלוקות לגבי הבדלי המגדר בגיל צעיר בתוקפנות המילולית (Alink et al., 2006; Camodeca et al., 2015; Coie & Dodge, 1998; Spilt et al., 2010). ניתן להסביר ממצא

זה באמצעות התיאוריה ההתפתחותית שהציעו Björkqvist ועמיתיו (בתוך Björkqvist, Osterman & Kaukiainen, 2000). לפי תיאוריה זו, שלושת סוגי התוקפנות: פיזית, מילולית ועקיפה, אינם רק שלוש אסטרטגיות שונות, אלא מהוות שלושה שלבים התפתחותיים אצל הילד. בשלב הראשון, ילדים צעירים עדיין לא פיתחו מיומנויות מילוליות וחברתיות במידה רבה, ולכן כאשר ירצו להשיג משהו יצטרכו לנקוט תוקפנות פיזית. בשלב השני, כאשר מתפתחים כישורים מילוליים וחברתיים, הם מאפשרים ביטוי לתוקפנות מילולית בלי להזדקק לכוח פיזי. בשלב השלישי, כאשר האינטליגנציה החברתית מתפתחת די הצורך, האדם מסוגל להתנהגות תוקפנית עקיפה. הוא מסוגל לגרום לאדם אחר נזק פסיכולוגי, לפעמים אפילו פיזי, על ידי מניפולציה חברתית בלבד, בלי לשים את עצמו בסיכון ישיר של תגמול.

בנות מקדימות בנים בהתפתחות היכולת המילולית (Brown, McCall & Dunn, 1996) והחברתית שלהן (Cummings, Iannotti & Zahn-Waxler, 1989). ככל הנראה, בגילאי הגן הן עוברות לשלב השני בהתפתחות התוקפנות ומשתמשות בתוקפנות מילולית כדרך לפתרון סכסוכים בשלב מוקדם יותר בגן בהשוואה לבנים. כאמור, בשלב מאוחר יותר (בגילאי בית הספר), כאשר היכולת המילולית של בנים כבר מפותחת, מידת השימוש בסוג זה של תוקפנות נמצאה שווה בקרב שני המינים (Björkqvist, 2018). עדויות נוספות לכך ניתן למצוא במחקרים שבחנו הבדלי מגדר בתוקפנות עקיפה (בסוג זה של תוקפנות משתמשים במניפולציות מילוליות במטרה לגרום לפגיעה באחר). סוג זה של תוקפנות נמצא נפוץ יותר בקרב בנות בהשוואה לבנים (Card et al., 2008).

מלבד הממצאים המרכזיים, נמצא קשר שלילי בין מספר אחים לרמת התוקפנות הפיזית והמילולית. ממצאים אלו סותרים מחקרים קודמים שנערכו על מתבגרים ומבוגרים, בהם נמצא שילדים שגדלים במשפחות גדולות ייטו לנהוג בתוקפנות כלפי אחרים (Farrington, 1989, 2019; June, 2010; Tippett & Wolke, 2015). ייתכן שניתן להסביר אי הלימה זו בממצאים בשל המדגמים שעליהם התבססו המחקרים. כל המחקרים הקודמים שבחנו את הקשר נערכו על ילדים בגילאי בית הספר, מתבגרים או מבוגרים, וגודל משפחה גדול התייחס לילד שלו חמישה אחים או יותר. כאמור, במחקר הנוכחי הרכב המדגם היה שונה, הוא נערך על ילדי גן ורק ל-4.5% מהמשתתפים היו חמישה אחים או יותר. ממצא זה יכול להתאים למחקר אחר שנערך בקרב ילדים צעירים יותר (גילאי שנתיים עד עשר), שבו נמצא כי ככל שהבנות הגיעו ממשפחות עם מספר גדול יותר של אחים, כך מידת התוקפנות העקיפה הייתה נמוכה יותר (Vaillancourt et al., 2007).

הסביבה המשפחתית נחשבת למקור הראשוני שבו רוכש הילד מיומנויות חברתיות (Kokanović & Opić, 2018). יחסים חיוביים במשפחה משמשים לילדים כמודל ליחסים עם אחים וחבריהם (Bradford & Hawkins, 2006; Low & Stocker, 2005). ילדים עם שני אחים או יותר מעדיפים לשחק לרוב עם אחיהם, ובכך משפרים את יכולות המשחק החברתיות שלהם (Orr & Caspi, 2018). מכאן שאחים חשוכים להתפתחות החברתית ומאפשרים שכלול של דרכי המשחק ותרגול פתרון בעיות במסגרת המשפחתית.

נוסף על כך, נמצא שילדים בכורים מראים תוקפנות פיזית גבוהה יותר בהשוואה לילדים צעירים. ממצא זה תואם את המחקרים שנערכו על ילדים בגילאי בית ספר, שבהם נמצא כי ילדים שנולדו בכורים הראו התנהגויות תוקפניות יותר וחרדה גבוהה יותר בהשוואה לילדים הצעירים במשפחה (Lahey et al., 1980).

ראוי לסייג את הממצאים ולציין כי המחקר הנוכחי הסתמך על דיווחי הגננות לגבי מידת התוקפנות של הילדים, ודיווח זה עשוי להיות מושפע בהתאם לעמדתה הסובייקטיבית של הגננת. עוד ייתכן כי הממצאים שהתקבלו במחקר נובעים מגורמי אחרים שלא נבדקו במחקר, כגון מצב סוציו-אקונומי או משתנים סביבתיים נוספים. מומלץ לערוך מחקרים נוספים על ילדי הגן, שבהם ייאספו נתונים באמצעות תצפיות בזמן אמת על רמת התוקפנות של הילדים ולבחון גורמי רקע נוספים שעשויים להשפיע על מידת האלימות.

לסיכום, תרומתו העיקרית של המחקר הנוכחי היא הרחבת הידע על אודות התוקפנות המילולית והפיזית בגיל הגן. המחקר מספק עדויות המתארות תוקפנות פיזית ומילולית רבה יותר בגנים הממלכתיים בהשוואה לגנים ממלכתיים-דתיים. השורשים של התוקפנות הפיזית והמילולית מתחילים בגיל צעיר, הרבה לפני בית הספר. בגיל הצעיר ילדים לומדים מודלים שונים לפתרון בעיות. ילד שבגיל צעיר משתמש בעיקר בתוקפנות כדי לפתור בעיות חברתיות, ימשיך להשתמש במודל זה גם בגיל מאוחר יותר אם הוא לא ילמד דרכים חלופיות לפתרון בעיות. מחקרים נוספים שיבחנו את הקשרים בין גורמים שונים בגיל הגן לבין תוקפנות על כל סוגיה, יתרמו לקידום ההבנה של הנושא ולמיגור התופעה בגילאים מאוחרים יותר בבית הספר.

מקורות

בנודי, ד' (תש"ס). **המשחק הסוציודרמטי כמקדם רמת שפה וכמפחית התנהגות תוקפנית.** (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

דוח משרד החינוך (2016). ניטור רמת האלימות בבתי-הספר על-פי דיווחי תלמידים: נתונים מתוך סקרי ניטור אלימות תשע"ה, תשע"ג, תשע"א ותש"ס. דוח הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה). משרד החינוך. אוחזר מתוך http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/MivchanimArtzyim/Nitur_Alimut.htm

כהן, ש' (2010). חיזוק הערכים הדתיים בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. **הגות: מחקרים בהגות החינוך היהודי**, ט, 193-216.

חקק, י' (2009). איזהו גיבור? "הכובש את יצרו" פוגש גוף גברי חילוני. **סוציולוגיה ישראלית**, יא, 159-189.

רוזנטל, מ', גת, ל' וצור, ח' (2012). לא נולדים אלימים: החיים הרגשיים של ילדים קטנים. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

תדהר, ח' (2003). אלימות בתוכניות טלוויזיה המשדרות לגיל הרך בישראל: מחקר ניתוח תוכן כמותי. **מגמות, מ"ב**, 651-626.

Alink, L. R., Mesman, J., Van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Koot, H. M.,... IJzendoorn, H. V. (2006). The early childhood aggression curve: development of physical aggression in 10-to 50-month-old children. *Child Development*, 77, 954-66.

Barker, E. D., Boivin, M., Brendgen, M., Fontaine, N., Arseneault, L., Vitaro, F., ... Tremblay, R. E. (2008). Predictive validity and early predictors of peer-victimization trajectories in preschool. *Archives of General Psychiatry*, 65, 1185-1192.

Berk, L. (2006). *Child Developmental*. Boston, MA: Allyn & Bacon.

Björkqvist, k. (2018). Gender differences in aggression. *Current Opinion in Psychology*, 19, 39-42.

Björkqvist, K., Lagerspetz, M. J., & Kaukianinen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127.

Björkqvist, K., Osterman, K., Kaukiainen, A. (2000) Social intelligence-empathy = aggression? *Aggression Violent Behavior*, 5, 191-200.

Bradford, K., & Hawkins, A. J. (2006). Learning competent fathering: A longitudinal analysis of marital intimacy and fathering. *Fathering*, 4, 215-234.

Brown, J. B., McCall, N. D., & Dunn, J. (1996). Why talk about mental states? Significance of children's conversations with friends, siblings and mothers. *Child Development*, 67, 836-849.

Brugman, S., Lobbestael, J., Arntz, A., Cima, M., Schuhmann, T., Dambacher, F., & Sack, A. T. (2015). Identifying cognitive predictors of reactive and proactive aggression. *Aggressive Behavior*, 41, 51- 64.

Bub, K. L., McCartney, K., & Willett, J. B. (2007). Behavior problem trajectories and first-grade cognitive ability and achievement skills: A latent growth curve analysis. *Journal of Educational Psychology*, 99, 653-670.

Camodeca, M., Caravita, S. C. S., & Coppola, G. (2015). Bullying in preschool: The associations between participant roles, social competence, and social preference. *Aggressive Behavior*, 41, 310- 321.

Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., & Poe, M. D. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 791-800.

Card N. A., Stucky B. D., Sawalani G. M., & Little T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: a meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79, 1185-1229.

- Coie, J. D., & Dodge, K. A. (1998). Aggression and antisocial behavior. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 779 – 862). New York: Wiley.
- Côté, S., Vaillancourt, T., Barker, E., Nagin, D., & Tremblay, R. (2007). The joint development of physical and indirect aggression: Predictors of continuity and change during childhood. *Development and Psychopathology, 19*, 37-55.
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Ku, H. C. (1999). Relational and physical forms of peer victimization in preschool. *Developmental Psychology, 35*, 376–385.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin, 115*, 74–101.
- Crick, N.R., & Grotpeter, J.K. (1995). Relational aggression, gender and social psychological adjustment. *Child Development, 66*, 710–722.
- Cummings, E. M., Iannotti, R. J. & Zahn-Waxler, C. (1989). Aggression between peers in early childhood: Individual continuity and developmental change. *Child Development, 60*, 887-895.
- Dutton, D. G. (2007a). *The abusive personality: Violence and control in intimate relationships*. New York, NY: Guilford Press.
- Dutton, D. G. (2007b). The complexities of domestic violence. *American Psychologist, 62*, 708-709.
- Fantuzzo, J., McWayne, C., Perry, M.A., & Childs, S. (2004). Multiple dimensions of family involvement and their relations to behavioral and learning competencies for urban, low-income children. *School Psychology Review, 33*, 467–480.
- Farrington, D. P. (1989). Early Predictors of Adolescent Aggression and Adult Violence, *Violence and Victims, 4*, 79-100.
- Farrington, D. P. (2019). The development of violence from age 8 to 61. *Aggressive Behavior*, Online Version, 1-12.
- Flook, L., Goldberg, S. B., Pinger, L., & Davidson, R. J. (2015). Promoting prosocial behavior and self-regulatory skills in preschool children through a mindfulness-based kindness curriculum. *Developmental Psychology, 51*, 44-51.
- Garofalo, C., Holden, C. J., Zeigler-Hill, V., & Velotti, P. (2016). Understanding the connection between self-esteem and aggression: The mediating role of emotion dysregulation. *Aggressive Behavior, 42*, 3– 15.
- Gower, A.L., Lingras, K.A., Mathieson, L.C., Kawabata, Y., & Crick, N.R. (2014). The role of preschool relational and physical aggression in the transition to kindergarten: Links with social-psychological adjustment. *Early Education and Development, 25*, 619–640.
- Hay, D. F., Johansen, M. K., Daly, P., Hashmi, S., Robinson, C., Collishar, S., & van Goozen, S. (2018). Seven-year-olds' aggressive choices in a computer game can be predicted in infancy. *Developmental Science, 21*, 1-7.

- Hendriks A. M., Bartels M., Colins O. F., & Finkenauer C. (2018). Childhood aggression: a synthesis of reviews and meta-analyses to reveal patterns and opportunities for prevention and intervention strategies. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, *91*, 278-291.
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Hong J. S., & Espelage D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior*, *17*, 311–322.
- Huitsing, G., & Monks, C. P. (2018). Who victimizes whom and who defends whom? A multivariate social network analysis of victimization, aggression, and defending in early childhood. *Aggressive Behavior*, *44*, 394–405.
- Jain, J. (2017). Family environment and aggression in adolescents: A correlational study. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, *8*, 598-601.
- June M. A. (2010). Violence among delinquents by family intactness and size. *Social Biology*, *25*, 243-250.
- Kokanović, T., & Opić, S. (2018). Prevalence of Aggressive and Prosocial Behavior of Preschool Children in Relation to Family Structure. *Croatian Journal of Education*, *20*, 59-71.
- Kopp, C. B. (1982). Antecedent of self-regulation: A developmental perspective. *Developmental Psychology*, *18*, 199-214.
- Kopp, C. B. (1989). Regulation of distress and negative emotions: A developmental view. *Developmental Psychology*, *25*, 343-354.
- Lahey, B. B., Hammer, D., Crumrine, P. L., & Forehand, R. L. (1980). Birth order \times sex interactions in child behavior problems. *Developmental Psychology*, *16*, 608-615.
- Low, S. M., & Stocker, C. (2005). Family functioning and children's adjustment: associations among parents' depressed mood, marital hostility, parent-child hostility, and children's adjustment. *Journal of family psychology*, *19*, 394-403.
- Makin-Byrd, K., & Bierman, K. L. (2013). Individual and family predictors of the perpetration of dating violence and victimization in late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *42*, 536–550.
- Meldrum, R. C., Verhoeven, M., Junger, M., van Aken, M. A. G., & Deković, M. (2018). Parental Self-Control and the Development of Male Aggression in Early Childhood: A Longitudinal Test of Self-Control Theory. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *62*, 935–957.
- Miller, J. L., Vaillancourt, T., & Boyle, M. H. (2009). Examining the heterotypic continuity of aggression using teacher reports: Results from a national Canadian study. *Social Development*, *18*, 164-180.
- Ntouka, A. (2017). Detecting Non-Verbal and Vocal Expressions of Bullying in Kindergarten. *International Journal of Criminology and Sociology*, *6*, 178-182.

Orr, E., & Caspi, R. (2018) The impact of residential area and family size on children's play habits, *Early Child Development and Care*. DOI: 10.1080/03004430.2018.1525707.

Owens, E. B., & Shaw, D. S. (2003). Predicting growth curves of externalizing behavior across the preschool years. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 575–590.

Owens, L., Daly, A., & Phillip, S. (2005). Sex and age differences in victimisation and conflict resolution among adolescents in a south Australian school. *Aggressive Behavior*, 31, 1-12.

Reef, J., Diamantopoulou, S., van Meurs, I., Verhulst, F.C., & van der Ende, J. (2011). Developmental trajectories of child to adolescent externalizing behavior and adult DSM-IV disorder: results of a 24-year longitudinal study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46, 1233–1241.

Reinecke, D. M. (2011). *Children's cortisol in preschool and aggression one year later in kindergarten*. PhD thesis, Auburn University.

Renouf, A., Brendgen, M., Parent, S., Vitaro, F., Zelazo, P., Boivin, M.,... Séguin, J.R. (2010). Relations between theory of mind and indirect and physical aggression in kindergarten: Evidence of the moderating role of prosocial behaviors. *Social Development*, 19, 535– 555.

Sanson, A. V., Smart, D., Prior, M., & Oberklaid, F. (1993). Precursors of hyperactivity and aggression. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32, 1207–1216.

Sharma, P. (1987). Patterns of psychological problems and birth order: A longitudinal study. *Child Psychiatry Quarterly*, 20, 61-68.

Shaw, D. S., Vondra, J. I., Hommerding, K. D., Keenan, K., & Dunn, M. (1994). Chronic family adversity and early child behavior problems: A longitudinal study of low income families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1109–1122.

Spilt, J. L., Koomen, H. M. Y., Thijs, J. T., Stoel, R. D., & Van der Leij, A. (2010). Teachers' assessment of antisocial behavior in kindergarten: Physical aggression and measurement bias across gender. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 28, 129–138.

Sultana, S., & Latif, L. (2013). Adolescence Aggression as Related to Gender and Birth Order. *Rajshahi University Journal of Science*, 38, 97-107.

Tapper, K., & Boulton, M. (2000). Social representations of physical, verbal, and indirect aggression in children: Sex and age differences. *Aggressive Behavior*, 26, 442-454.

Tapper, K., & Boulton, M. J. (2004). Sex differences in levels of physical, verbal, and indirect aggression amongst primary school children and their associations with beliefs about aggression. *Aggressive Behavior*, 30, 123-145.

Tippett, N., & Wolke, D. (2015). Aggression between siblings: associations with the home environment and peer bullying. *Aggressive Behavior*, 41, 14–24.

Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behaviour during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*, 24, 129–141.

Vaillancourt, T., Miller, J., Fagbemi, J., Côté, S., & Tremblay, R. E. (2007). Trajectories and predictors of indirect aggression: Results from a nationally representative longitudinal study of Canadian children aged 2 to 10. *Aggressive Behavior, 33*, 314-326.

Walker, K., Bowen, E., & Brown, S. (2013). Psychological and criminological factors associated with desistance from violence: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior, 18*, 286–299.

Wang, B., Deveaux, L., Li, X., Marshall, S., Chen, X., & Stanton, B. (2014). The impact of youth, family, peer and neighborhood risk factors on developmental trajectories of risk involvement from early through middle adolescence. *Social Science & Medicine, 106*, 43-52.

Yektatalab, S., Alipour, A., Edraki, M., & Tavakoli, P. (2015). Types of Aggression Among Kindergarten and Preschool Children of Mohr County/Fars Province in 2013–2014. *International Journal of Health, 2*, 1-6.

Yingling, M. E., & Bell, B. A. (2016). The role of parental involvement in trajectories of aggression in children from 24 months to pre-kindergarten using growth curve models. *Children and Youth Services Review, 1*, 270-279.

Zhang, Q., Cao, Y., Gao, J., Yang, X., Rost, D. H., Cheng, ... Espelage, D. L. (2019). Effects of cartoon violence on aggressive thoughts and aggressive behaviors. *Aggressive Behavior*, Online Version, 1-9.